

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (2): 260-288

Şanlıurfa ile İlişkilendirilen Peygamberler
The Prophets Associated With Sanliurfa

Ömer SABUNCU

Doç. Dr, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı

Associate Professor, Harran University, Faculty of Theology, Department of
Islamic History

omersabuncu@harran.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8424-8481

Ahmet GÜNDÜZ

Doç. Dr, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Ana Bilim Dalı

Associate Professor, Harran University, Faculty of Theology, Department of
Tafsir

gunduzahmet63@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-7613-2638

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01.08.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 11.10.2021
Yayın Tarihi / Published : 24.12.2021
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Sabuncu, Ömer. Gündüz, Ahmet "Şanlıurfa ile İlişkilendirilen Peygamberler". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 2 (Aralık 2021): 260-288.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- İstanbul, Turkey. All rights reserved.

Şanlıurfa ile İlişkilendirilen Peygamberler

Öz

Şehirler ve medeniyetler kendilerini insanlık tarihinde yer edinmiş kişilerle birlikte ilişkilendirerek kültürlerine bir değer ve kutsiyet atfetme çabası içindedirler. Bu, bazen köklerinin derinliğini dile getirmek bazen de ticarî kaygılar sebebiyle başvuru gereklilerden kaynaklanabilmektedir. Ancak halkın genel kabulü olan hususlar hemen kabul edilemeyeceği gibi bir celsede reddedilmemeli, doğruluğu araştırılmalıdır. Bu tür bir araştırma bazen halkın şifahî kültürüne zıt, bazen de destekler nitelikte ilmî verilerin tespitine imkân sağlamaktadır.

Şehirlerin şifahî kültürde ilişkilendirildiği önemli şahsiyetler içerisinde en önde peygamberler yer almaktadır. Bu çerçevede adı en fazla öne çıkan yerlerin başında Urfa gelmektedir. Öyle ki Urfa ile ilişkilendirilen peygamber sayısı halk tarafından on dörde kadar çıkarılmaktadır. Ancak bu ilmî verilerle teyide muhtaç bir konudur. Çalışmada söz konusu peygamberlerin bölgeyle irtibatına dair veriler başta Kur'an ve ilgili tefsirler olmak üzere Tevrat, İncil gibi dinî kaynaklar ile tarihî kaynaklar araştırılmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Peygamber, Urfa, Harran, Tevrat, Kur'an.

The Prophets Associated with Sanliurfa

Abstract

Cities and civilizations make effort to attribute value and sanctity to their culture correlating themselves with figures having important place in the history of mankind. This can stem from either stating depth of origins or some commercial concerns. Such a popular acceptance couldn't be approved at once, nor should be rejected at first glance, but its accuracy ought to be checked on. This kind of checking on might help determine scientific data which is either supporting or opposite to popular verbal culture.

Prophets are prominent among important figures of verbal culture of the cities. In this context, Urfa is one of the leading cities whose name is mostly heard. But this issue needs to be verified with scientific data. In this study, the information about connection of related prophets with the region has been tried to put forward by examining religious sources such as the Qur'an, its related exegeses at first and then the Torah, the Bible and historical sources.

Keywords: History, Prophet, Urfa, Harran, The Torah, The Qur'an.

Giriş

Halk arasında anlatılagelen sözlü kültüre göre pek çok peygamber Urfa ile ilişkilendirilmiştir. Peygamberlerin bu şehir ve çevresiyle ilgileri, Urfalıların hafızalarında canlı olarak nesilden nesile geliştirilerek aktarılmaktadır. Bu sözlü kültürün ortaya çıkışında, bir hakikat payı olma ihtimalinin yanı sıra Urfa'nın derin tarihi ve kültürel köklere sahip olmasının etkisi de bir o kadar önem arz etmektedir. Bu çerçevede Urfa ile irtibatlandırılan peygamberlerin sayısı on dörde kadar çıkarılmaktadır. Bunlar, Âdem, İdris, İbrâhim, Lût, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Eyyûb, Elyesa', Şuayb, Mûsâ, Nûh ve İsâ peygamberlerdir.¹ Bunların dışında Circîs isimli bir peygamberden de söz edilir. Nitekim bazı tarihçiler Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Ya'kûb ve Hz. İsâ'nın Harran'a bizzat geldiğini söylemişlerdir.²

Tevrat'ta Hz. Âdem'in yaratılışından başlamak suretiyle efsanevî bazı tarihî bilgilere yer verilmektedir. Buna karşılık Kur'an'da peygamber kıssaları bir takım tarihî olayları anlatmaktan ziyade, hak-batıl mücadelesi ekseninde Hz. Muhammed'i (s.a.s.) desteklemek amacıyla ele alınmaktadır. Onun için ayrıntılar genel anlamda tâli ve önemsiz kalmaktadır. Bu nedenle Kur'an'da peygamberler hakkında yaşadıkları yerleri ve zamanı tasvir eden, geniş tarihî bilgilere rastlanmamaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerîm ile Kutsal Kitap arasında olayların takdiminde de önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kur'an'da zaman ve mekânlara dair ayrıntılar yok denecek kadar az iken örneğin Tevrat'ta bu konuda birçok ayrıntı bulmak mümkündür. Örneğin Nûh (a.s.) ve Lût'un (a.s.) kıssasına bakıldığında şehir konusunda bir ayrıntı bulunmazken Tevrat'ta bu ayrıntılara rastlamak mümkündür.³

1. Hz. Âdem

Şifahî kültürde Urfa ile irtibatlandırılan peygamberlerin ilki; semavî kitaplara göre ilk insan, insanlığın babası, ilk peygamber olan Hz. Âdem'dir. Rivayet edildiğine göre Hz. İbrâhim şöyle demiştir: "Rabbim! Bana yeryüzünde ilk inşa edilen yerin; Harran, sonrasında sırasıyla Bâbil, Ninovâ, Şâm, San'âu'l-Yemen ve Antakya olduğunu haber verdi."⁴ Harran'a ilişkin böyle bir kayıt Hz. Âdem ve Urfa arasında bir irtibatın varlığına işaret kabul edilebilir.

¹ Bu Peygamberlerin Şanlıurfa'da halk arasındaki söylenceleri için bk. Selami Yıldız, *Peygamberler Diyarı Urfa* (Ankara: Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ts.).

² İbn Şeddâd İzzeddin Ebu Abdullah, *el-'Alâku'l-hatîra fi zikri umerâi'ş-Şâm ve'l-Cezire*, thk. Yahya Zekeriyâ 'Abbâde (Şam: Vezâratu İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1991), 2/45.

³ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2009), Tekvîn, 10:1-32; 14:1-14.

⁴ İbn Şeddâd, *el-'Alâku'l-hatîra fi zikri umerâi'ş-Şâm ve'l-Cezire*, 2/44.

Hız. Âdem'e (a.s.) 10 sahife verilmiştir. İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle Ebü'l-Beşer⁵, Kur'an'da (bk. Âl-i İmrân 3/33) Allah'ın mümtaz kıldığı insan arasında sayılmış olduğundan Safiyyullah (Allah'ın seçkin, tertemiz kulu)⁶ unvanlarıyla da anılmaktadır. Âl-i İmrân Sûresi'nin 59. âyetinde hem Hz. Âdem'in ismi hem de onun topraktan yaratıldığı açık olarak zikredilmektedir.⁷

Urfa'da yaygın olarak anlatılan şifahî kültüre göre Hz. Âdem bir müddet Harran ovasında tarımla uğraşmış, çiftçilik yapmıştır.⁸ Ancak halk arasında anlatılan bu sözlü nakle kutsal kitaplarda ve yazılı kaynaklarda rastlanmamaktadır. Öte yandan son zamanlarda arkeolojik kazıların yapıldığı Göbeklitepe, Hz. Âdem'le ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır.⁹ Bu bağlamda halk arasında Göbeklitepe'nin kuzeydoğusuna düşen Edene Köyü'nün Hz. Âdem tarafından kurulduğu kabul edilmektedir.

2. Hz. İbrâhim

Urfa ile en çok özdeşleştirilen peygamber, Urfa'da doğduğuna inanılan ve hatırası hâlâ canlı bir şekilde yaşatılan Hz. İbrâhim'dir. Tevrat'ta¹⁰ ve Kur'an'da Hz. İbrâhim ile ilgili çok geniş malumat vardır.

Hız. İbrâhim'in yaşadığı dönem kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bazı verilerden hareketle M.Ö. XXII.-XX. yüzyıllar arasında yaşadığını söylemek mümkündür. Tefsirlerden¹¹ ve İsrailî kaynaklardan onun Nemrud döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır.¹² Nemrud'un adı Hz. İbrâhim'in çocukluk dönemine ilişkin rivayetlerde yer almaktadır. Kur'an her ne kadar burada Nemrud'un ismine açıkça yer vermese de İbrâhim (a.s.) ile olan münazaralarına temas

⁵ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matabaatu'l-Kübrâ el-Emûriyye, 1323), 5/ 329.

⁶ Mahmud b. Ahmed Bedruddin el-Aynî, *'Umdetu'l-kârî şehhi sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 18/99; Ahmed b. Muhammed es-Salebî, *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Aşûr (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 16/160; İbn Mustafa el-İstanbulî İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân* (Beirut: Dâru'l-fikr, 1127), 1/262.

⁷ Ayrıca bkz. Hacc, 22/5; Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; Gâfir, 40/67.

⁸ Yıldız, *Peygamberler Diyarı Urfa*, 21.

⁹ Adnan Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 81-82.

¹⁰ Kutsal Kitap: *Tevrat, Zebur, İncil, Tekvîn*, 11:1-31.

¹¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi tevîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 5/435; Ahmed b. Muhammed es-Salebî, *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Aşûr (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 7/139; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Etfiyyiş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964), 3/284; Fahrudin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/217; İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (Dâru Taybe: Beirut, 1420), 1/407; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/602.

¹² Kutsal Kitap, Tekvîn, 10:6-32; 1. Tarihler, 1:10-33; Mika, 5:6-15.

etmektedir.¹³ Üç semavi dine ait olan kutsal metinlerde çocukluk çağına dair pek bir bilgi yoktur. Kur'an'ın bu döneme ilişkin olarak anlattığı en önemli şeylerden biri, tevhit anlayışına erişmesine dair mantık yürütmesi ve muhakemede bulunması hadisesidir.¹⁴ Kur'an aynı şekilde rüştüne erince ona vahiy kabilinden sahifeler verildiğini vurgulamaktadır.¹⁵ O bu aşamadan sonra kavmini tevhide davet etmiştir. Ancak bu davete arzu ettiği karşılığı bulamamıştır.¹⁶ Davet ettiği kimseler arasında en yakınındaki kişilerden olan babası da yer almaktadır.¹⁷ Buna karşılık babası onu huzurundan kovmuş, bir yandan da tehdit etmiştir.¹⁸

Kaynaklarda günümüzdeki Urfa kentine tarih içinde Edessa, Orhâi, Urhay ve Ruhâ isimlerinin atfedildiği rivayet edilmektedir. Tevrat'ta Hz. İbrâhim için dile getirilen hicret güzergâhı dikkate alındığında¹⁹ doğduğu şehrin Keldânîler'in Ur şehri değil bugünkü Urfa olması, burada doğup ateşe atılmış, ardından Harran'a ve buradan da Filistin'e göçmüş olması daha uygun görünmektedir.²⁰

Hz. İbrâhim'in atalarının ana yurdu, merkezi Harran şehri olan batıda Karkamış'tan doğuda Musul'a kadar uzanan Kuzey Mezopotamya bölgesidir. Hz. İbrâhim'in Harran ile ilişkisi, onun bazı yakın ataları veya erkek akrabalarının, Harran çevresindeki yerleşim yerleri ile aynı adı taşıdıklarının keşfedilmesi neticesinde daha güçlü bir şekilde ortaya konabilmektedir. Söz gelimi Hz. İbrâhim'in bir kardeşinin adı Hârân'dır. Yeni keşfedilen ve MÖ. 18. yüzyıla ait bir Süryânî belgesine göre bölgede iyi bilinen bir kasaba da aynı adı taşımaktadır. Tevrat'ta babasının adı Terah olarak geçmektedir.²¹ Bölgedeki bir kasabanın adı Tel Turakhi (Turah Tepesi)'dir.²² Bu isim benzerlikleri Hz. İbrâhim'in atalarının ya bu tarihî yerleşim yerlerinin kurucusu ya da fatihi olmalarından kaynaklanmaktadır.²³

¹³ Bakara, 2/258.

¹⁴ En'âm, 6/76-79.

¹⁵ Bakara 2/130-131. Ayrıca bk. Necm, 53/36-37; A'lâ, 87/19.

¹⁶ En'âm, 6/80-81.

¹⁷ Meryem 19/41-48.

¹⁸ Tevbe 9/114; Meryem, 19/47; Şu'arâ', 26/96; Mumtehine, 60/4.

¹⁹ Kutsal Kitap, Tekvîn, 11:27-31.

²⁰ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/266-272.

²¹ Kutsal Kitap, Tekvîn, 11:26-31.

²² George Ernest Wright, *Biblical Archaeology*, Abridged Edition, 8th Printing, (Philadelphia: The Westminster Press, 1976), 22-23.

²³ Wright, *Biblical Archaeology*, 22-23.

İslâm kaynaklarında Hz. İbrâhim'in doğum yeri ve memleketi olarak Kûsa (bugünkü Tel İbrâhim), Bâbil, Harran, Hürmüzcercd, Sûs, Kesker, Verkâ ve Basra ile Kûfe arası bir yer zikredilmektedir. İbn 'Âşûr'un naklettiği bir bilgeye göre Hz. İbrâhim, Harran veya er-Ruhâ yani Urfa'da doğmuştur.²⁴ Ebû Hasan el-Herevî Hz. İbrâhim'in doğum yerinin Harran idari bölgesinde yer alan Feddân adında bir köy olduğunu söylemektedir.²⁵ Bazı kaynaklarda babası Âzer'in Harranlı olarak zikredilmesi²⁶ ve burada vefat ettiği bilgisi²⁷ bunu teyit eder mahiyettedir. Kutsal Kitap da onun Harran'da vefat ettiği kaydını düşmektedir.²⁸ Rivayete göre Harran ismini, onu inşa eden Hz. İbrâhim'in kardeşi ve ona ilk iman edenlerden biri olan Hârân'dan almıştır ki bazı müelliflere göre burası tufandan sonra kurulan ilk şehirdir.²⁹

İbn Âşur Hz. İbrâhim'in babasının Harran'da vefat ettiğini ve Hz. İbrâhim'in tebliğinin Harran'da başladığını söylemektedir. Ayrıca aktardığına göre O, Hârân'dan Kenân'a gitmiştir.³⁰ ed-Diyârbekrî'nin *Tarihu'l-Hamîs* adlı eserindeki kayıtlara göre; Hz. İbrâhim önce Harran'a gelmiştir. Burada bir müddet kaldığı, bu sırada babasının vefat ettiği sonrasında Ruhâ'ya (Urfa) geldiği, Şâm'a gittiği ancak burada kıtlık olduğunu görünce Mısır'a geçtiği rivayet edilmektedir.³¹ Burada Nûh'un (a.s.) oğullarından Sâm'ın soyundan olan Sinân b. 'Alvân bu sırada Mısır'a hâkim olan firavunlardandı. Hz. İbrâhim Şâm ve Filistin'e de gitti. Nihayetinde Filistin'de ikâmet etti. Bu arada Lût da (a.s.) Ürdün'e yerleşti. Yüce Allah onu Sodom halkına risâlet göreviyle gönderdi.³² Birçok kadim kaynağa göre Hz. İbrâhim ilk hicret ettiğinde 75 yaşlarındaydı.³³

²⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tunusî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 17/93.

²⁵ Ebû Hasan el-Herevî Ali b. Ebû Bekir, *el-İşarât ilâ marifeti'z-ziyârât* (Kahire: Mektebetu's-Sakâfe ed-Dîniyye, 1423), 59.

²⁶ Bedruddin el-Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, 1/114; Muhammed Hıdır eş-Şankitî, *Kevseru'l-Me 'ânî fi Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhâri* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1995), 1/391.

²⁷ Masarrat Husain Zuberi. *Abraham, His Life and Times (İbrahim, Hayatı ve Zamanı)*. Karachi, Pakistan: 1985., Abdulkadir Karahan. "Hz. İbrahim Hakkında İngilizce Bir Eser ve Bazı Mütalaalar" *Hz. İbrahim (a.s.)'ı Anma Şanlıurfa 1. Kültür ve Sanat Haftası* (Şanlıurfa, Şurkav Yay., 1992), 177.

²⁸ Kutsal Kitap, Tekvîn, 11:31-32.

²⁹ Yakut el-Hamevî Şihabuddin, *M'ucemu'l-büldân* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1995), 2/69; İbn Haldûn Abdurrahman b. Muhammed, *Tarih İbn Haldûn* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988), 5/248; İbn M'asûm Sadruddin el-Medenî, *et-Tîrâzu'l-evvel* (Müessesetu lî âli'l-Beyt lî İhyâi't-Turâs, ts.), 7/274.

³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/93-94.

³¹ Ebü'l-Yumn el-'Uleymî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Unsu'l-celîl bi tarihî'l-Kuds ve'l-Halîl* (Mektebetu Dandîs, 1420), 1/110.

³² Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan Ed-Diyarbekrî, *Tarihu'l-hamîs fi ehvâli enfusi'n-nefis* (Dâru Sâdır, ts.), 1/85.

³³ İbn Beşir el-Ezdî Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi, 1423), 3/380; Mahmut Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407), 3/451; Ahmed b. Muhammed

Tevrat'ta yer alan bilgilere bakıldığında Hz. İbrâhim'in oğlu Hz. İshak'la evlendirilen Rebeka'nın Mezopotamya bölgesinden götürüldüğü görülmektedir. Aynı şekilde torunu Hz. Ya'kûb'un Harran'daki dayısının yanında bir süre kalması Hz. İbrâhim'in ailesinin Yukarı Mezopotamya bölgesinden olduğunu ifade etmeyi makul göstermektedir.³⁴

Hz. İbrâhim Nemrud'un ateşinden kurtulunca ona birçok kişi iman etti. Kendisine ilk iman eden kardeşi Hârân'ın³⁵ oğlu Lût'tur (a.s.). Hz. İbrâhim'e iman eden Nâhûr adındaki kardeşi ise Lokmân'ın (a.s.) dedesidir.³⁶

Harran, geçmişte Sabîilerin merkeziydi. Buradaki bir tepede ibadethaneleri vardı ve bu Hz. İbrâhim'in adına nispet etmekteydi.³⁷ Bazı kaynaklarda Harran'daki mescitlerden birinin bu olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte içinde Hz. İbrâhim'in sırtını yasladığı söylenen bir kayanın olduğu ikinci bir mescidin varlığından bahsedilmektedir.³⁸

16. Yüzyılda yaptığı seyahatlerde Urfa'ya da uğrayan Eyliya Çelebi (ö. 1095/1684 [?]) Hz. İbrâhim Halil adında bir tekkeden söz etmektedir. Yaklaşık dört asır önce bu topraklarda İbrâhim Halil isminin vakıflara verilmiş olması halk kültüründe Hz. İbrâhim ve Urfa bağlantısının çok daha eskilere dayandığını göstermektedir.³⁹

Ünlü seyyah Tavernier, Urfa'nın eski Edessa denilen yerin üzerinde kurulduğunu ve Hz. İbrâhim'in Urfa'da yaşadığını söyler ve Balıklıgöl hakkında da bilgi verir.⁴⁰ Carsten Niebuhr da Hz. İbrâhim ve Balıklıgöl hakkında bilgi vermektedir. Bununla birlikte Halilür-Rahmân Camii adına yer veriyor, Balıklıgöl ve çevresinin Hz. İbrâhim'e vakfedildiği bilgisini aktarıyor.⁴¹

Salebî, *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Aşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 5/207.

³⁴ Kutsal Kitap, Tekvîn, 24:1-10, 15; 25:20.

³⁵ Urfa'nın Harran ilçesinin adının nispet edildiği kişi.

³⁶ Diyarbekrî, *Tarihu'l-hamîs*, 1/85.

³⁷ eş-Şerîf el-İdrîsî Muhammed b. Muhammed, *Nüzhetu'l-müştâk fi ihtirâki'l-âfâk* (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1409), 2/664; Ebu'l-Fidâ' 'İmâduddin İsmail b. Ali, *Takvîmu'l-büldân* (Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1427), 318.

³⁸ İbn Şeddâd, *el-'Alâku'l-hatîra fi zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezire*, 2/42.

³⁹ Mahmut Askeri Küçükaya, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf: Tarikatlar-Şeyhler-Tekkeler-Ziyaretgahlar (İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2001), 333.

⁴⁰ Tavernier Seyahatnamesi. Editör Stefanos Yerasimos. Çeviren: Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 196-199., Selahattin E. Güler. Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi (Şanhurfa: Şurkav Yay. 2010), 14.

⁴¹ Carsten Niebuhr, *Reisebescheriebung nach Arabien und andren umliegen-den Landern. Arabistan ve Civarında Bulunan Diğer Ülkeler Seyahatnamesi*, (Kopenhagen 1778), 2: 406-413., Selahattin E. Güler. Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi, 22.

Benzer şekilde yabancı seyyahların kayıtlarında Balıklıgöl'e dair kayıtlara rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları şöyledir:

*"Şehrin kaleden görünümü olabildiğince muhteşemdir. Hemen aşağıdaki Hz. İbrâhim Gölü, camisiyle birlikte gölgeli ve sık bir korulukla çepeçevre sarılmış. Bahsedilen camiye Halil İbrâhim, "Dost İbrâhim" ya da "Halil Rahmân" (Bağışlayanın Dostu) denir."*⁴²

*"Tepelerin dibinde, burada birçok başarılar sergilediği sanılan İbrâhim'in (Hz. İbrâhim) Gölü (Halilür'Rahman Gölü) gözü çarpıyor. Su kaynağı bereketli, bakımsız olmakla beraber çevredeki manzarası güzel ve tepelerinin fantastik doğasının yanı sıra yakın civarda çok hoş bahçelerin olduğu söyleniyordu."*⁴³

*"Halilü'r-Rahmân Camiî, bunun manası "Merhametlinin dostu" demekmiş. (Başkaları bunu İbrâhim Halilullâh olarak çağırıyor. Müslümanlara göre Halilullah "Allah'ın dostu" anlamına geliyor ve havuzun sonunda Urfa'da tek olup tahta ve keresteden su üzerine inşa edilmiş bir köşk bulunuyor."*⁴⁴

Birçok dinî şahsiyetin, peygamberin, ashabın ve evliyanın çeşitli yerlerde mezar ve makamlarının olması gibi; dinler tarihinde önemli bir yere sahip, diğer üç büyük dinin saygı duyduğu bir peygamber olan Hz. İbrâhim'in de pek çok yere nispet edilmesi tabiidir.⁴⁵

Kur'an'da: "Allah İbrâhim'i halîl (dost) edindi."⁴⁶ buyrulmaktadır. Urfa'da Hz. İbrâhim'e duyulan muhabbet bu iki isim üzerinden canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Zira yüzyıllardır "İbrâhim, Halil" şeklinde her iki isim ayrı ayrı veya "İbrâhim Halil" ve "Halil İbrâhim" şeklinde birlikte çocuklara ad olarak verilmekte ve Urfalılar arasında en yaygın olarak kullanılan isimler arasında yerini almaya devam etmektedir.

Kur'an'da Hz. İbrâhim'in ismini taşıyan müstakil bir sûre bulunmaktadır. Bundan başka onun ismi Kur'an'da 63 âyette 69 defa geçmektedir. İbrâhim adı Tevrat'ın bazı kısımlarında Avram (Abram) bazı yerlerde ise Avraham (Abraham) şeklinde geçmektedir. Buna göre önce adı "yüce baba" anlamında Avram iken daha sonra "milletlerin babası" anlamındaki Avraham'a dönüşmüştür. Kutsal Kitap'ta şöyle bir ifade geçmektedir: "Tanrı, 'Seninle yaptığım antlaşma şudur.' dedi. 'Birçok ulusun babası olacaksın. Artık adın

⁴² George Percy Badger. The Nestorians and their Rituals, with the Narrative of A Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844. (London: 1852), 20. Bölüm: 318-333; Selahattin E. Güler. Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi, 61-62.

⁴³ Selahattin E. Güler. Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi. İngiliz Gezgin E. B. Soane'nin Notlarında Birecik, Urfa ve Siverek, 99-100

⁴⁴ Julius Heinrich Petermann. *Reise im Orient. Doğu'da Gezi* (Leipzig, 1865), 22: 353-358; Selahattin E. Güler. Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi, 71-72.

⁴⁵ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 82.

⁴⁶ Nisâ, 4/125.

Avram değil, İbrâhim olacak."⁴⁷ Bununla birlikte ismin menşei tam olarak tespit edilebilmiş değildir.⁴⁸

Kur'an'da onun içli, halîm, ince ruhlu, çokça tövbe eden ve Allah'a yönelen bir kişi olduğu şeklinde teslimiyetine yönelik beyanlar vardır.⁴⁹ Birçok peygamberin onun soyundan gelmesi sebebiyle⁵⁰ Ebü'l-Enbiyâ/Ceddü'l-Enbiyâ⁵¹, misafirperverliği sebebiyle Ebü'd-Difân⁵² gibi lakapları vardır. Hz. Lût'un kavmini helak etmeye giden meleklerin Hz. İbrâhim'e misafir insanlar suretinde gitmesi de bundan dolayıdır.⁵³

Hz. İbrâhim'in ateşe atılmasının en önemli sebebi tevhit inancı gereği diğer bütün tanrıları ret etmesidir. Bu tutum diğer tanrılara iman eden kimseler tarafından bir saygısızlık ve hakaret olarak kabul edilmiştir.⁵⁴ Bu hadise Tevrat'ın yanı sıra Talmud Nedarim'de ve İbrânî edebiyatında bahsi geçen bir husustur.⁵⁵

Ateşe atılma mevzuna yer veren Kur'an ateşin onu yakıp yakmaması ve bunun gerekçesine dair bir açıklama yapmaktadır. Buna göre Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Ey Ateş! İbrâhim için serin ve selametlik ol!*" dedik. Böylece ona karşı bir tuzak kurmayı arzuladılar. Ancak biz onları, ziyana uğrayan kimselerin durumuna soktuk."⁵⁶ Bu olay halk arasında farklı birtakım inançların temeli olmuştur. Buna göre Balıklıgöl'deki su ateşten, balıklar ateşin odunlarından oluşmuştur. Urfa'daki bütün odunlar bu ateşin yakılması için Nemrut tarafından toplatıldığı için bu yemek kültürüne de etki etmiştir. Zira bir kadın, avcı olan

⁴⁷ Kutsal Kitap, Tekvîn, 17:4-5.

⁴⁸ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 82.

⁴⁹ Hûd, 11/75.

⁵⁰ Hûd, 11/70.

⁵¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr* (Kahire: Dâru's-sâbûnî, ts.), 1/371.

⁵² Beyhakî, *Şu'abu'l-ıman*, 12/137; Abdurrahman b. Muhammed Ebü'l-Yemen 'Uleymî - Adnan Yunus Abdülmecid Nebbâte, *el-Unsu'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs'i ve'l-Halîl* (Amman: Mektebetu Dandîs, 1420), 1/49; el-İrâkî, vd., *Tahrîc ehâdîsi İhyâi 'Ulûmi'd-dîn*, ed. Ebû Abdullah b. Muhammed Mahmud el-Haddâd (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987), 2/920; İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şirî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1988), 1/161; Ali b. el-Hüseyin İbn 'Asâkir, *Tarihu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbuddin Ebû Saîd (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995), 6/164; Ebû Nu'aym el-Asbahânî, *Hilyetu'l-evliya*, 3/335-336; Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî - Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Fâriyâbî, *el-Kunâ vel-esmâ'* (Beyrut: Dâr İbn Hazım, 2000), 1/230.

⁵³ Zâriyât, 51/24-37. Hz. İbrahim'in misafirperverliğini benzer şekilde Urfa kültüründe görmek mümkündür. Öyle ki yakın tarihlere kadar sınır komşumuz Suriye üzerinden kara yoluyla hac yolculuğu yapılmaktaydı. Bu vesileyle Urfa'ya gelen birçok otobüs Halilürrahmân/Balıklıgöl'de dururdu. Bu yolcuların birçoğu Urfalılar tarafından evlerinde misafir edilirdi.

⁵⁴ Enbiyâ 21/51-68.

⁵⁵ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 85.

⁵⁶ Enbiyâ 21/69-71.

eşinin getirdiği yemeği pişirmek için odun bulamayınca eti çiğ bir halde diğer baharatlarla beraber köftede kullanmak suretiyle yemek yapmış, böylece çiğköfte yemeği ortaya çıkmıştır.⁵⁷

Benzer şekilde İsrailî rivayetler İslam tarihi kaynaklarında da mevcuttur. Ateşe atılma olayı âyette geçtiği için aynı durum tefsir kaynaklarında da ortaya çıkmaktadır. Özellikle İbn Kesîr ve Taberî⁵⁸ gibi bazı müfessirlerin eserlerinde çokça ayrıntı bulmak mümkündür. Âyette geçmediği halde ateş yakılması fikrini verenin adı, odunların toplanıp yığılması, ateşin büyüklüğü, Hz. İbrâhim'in bu ateşin içinde kaldığı süre vb. birçok ayrıntı bunlardan sadece bazılarıdır. Ancak bunların sıhhati çoğu zaman tartışılır bir niteliktedir.⁵⁹

Bütün peygamberler gibi Hz. İbrâhim de hicret etmiştir. Onun hicreti ateşe atılma hadisesinden sonra olmuştur. Kutsal Kitap'a göre bu sırada beraberinde eşi Sâre ve yeğeni yani kardeşi Hârân'ın oğlu Lût bulunuyordu. Babasını Harran'da bırakıp Kenân diyarına doğru yola çıkmıştır.⁶⁰ Bu vesile ile Mısır'a da uğramış, burada bir müddet kaldıktan sonra Kenan diyarına geçmiştir.⁶¹

Hz. Sâre uzun bir süre Hz. İbrâhim'e bir evlat doğuramadı. Bu sebeple cariyesi olan Hâcer'i ona hediye etti. 86 Yaşına geldiğinde Hâcer'den olan İsmâil adındaki ilk çocuğuna kavuştu.⁶² İshâk adındaki ikinci çocuğuna ise 100 yaşında iken Sâre'den sahip oldu.⁶³ Bu süreçten sonra Hz. Sâre Hz. Hâcer'e karşı kıskançlık duygularına hâkim olmadı. Hâcer'in uzaklaşmasını istedi. Yüce Allah'ın da emri ile Hz. İbrâhim Hâcer'i ve oğlu İsmâil'i götürüp Mekke'ye bıraktı ve geri döndü.⁶⁴

Hz. İbrâhim Hz. Sâre ile birlikte yaşamıştır. Tevrat'ın ifadesine göre Hz. Sâre Hebron'da (bugünkü el-Halil kenti) 127 yaşında iken vefat etti. Hz. İbrâhim eşini gömecek yer bulamayınca satın alma yoluna gitmiştir. Ancak bu şekilde Hz. Sâre'yi Makpela Mağarası'na defnedebilmiştir.⁶⁵ Hz. Sâre'nin vefatından sonra bu sefer Ketura adında bir hanımla evlenmiştir. Bundan da çocuk sahibi olmuştur. Kendisine ait olan maddi ve manevi her şeyi oğlu İshâk'a bırakmıştır. 175 yaşında iken vefat ettiğinde Hz. İshâk ve İsmâil tarafından eşi Sâre'nin yanına Makpela Mağarası'na defnedilmiştir.⁶⁶

⁵⁷ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 86.

⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/464-467; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/351-353.

⁵⁹ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 86.

⁶⁰ Kutsal Kitap, Tekvîn, 12:1-5.

⁶¹ Kutsal Kitap, Tekvîn, 12:10-20.

⁶² Kutsal Kitap, Tekvîn, 16.

⁶³ Kutsal Kitap, Tekvîn, 21:5.

⁶⁴ *İbrahim* 14/37.

⁶⁵ Kutsal Kitap, Tekvîn, 23.

⁶⁶ Kutsal Kitap, Tekvîn, 25.

Sadece Kur'an ve Tevrât'da anlatılan bilgiler Hz. İbrâhim'in tarihî kişiliğini ve buna dair ayrıntıları ortaya koymaya yetmemektedir. İlmî disiplinler ışığında arkeolojik bulgular ve bilimsel çalışmaların sayısı arttıkça, çok daha fazlasına ulaşılması muhtemeldir. Tevhit mücadelesinde bulunan, birçok yere hicret eden ve uzun bir biyografiye sahip olan Hz. İbrâhim'in hayatı tarihî kişiliğini aşan bir misyona hamildir. Bununla birlikte peygamberlerin atası olması bilim insanlarının Hz. İbrâhim'e olan ilgisinin devam etmesini sağlamaktadır.⁶⁷

3. Hz. Lût

Hz. Lût'un adı Kur'ân-ı Kerim'de 27 yerde geçmektedir.⁶⁸ Halk tarafından çok bilinmemekle beraber, Urfa ile en fazla irtibatı olan peygamberlerden birisi de Hz. Lût'dur. Zira o İbrâhim'in (a.s.) yeğeni ve hicret esnasında en önemli yol arkadaşlarındandır.⁶⁹ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hz. İbrâhim ile birlikte Harran'da bulunmuş ve buradan da birlikte ayrılmıştır.⁷⁰

Hz. İbrâhim'in Harran, Mısır ve Kenân diyarına olan hicretinde Hz. Lût hep yanında yer almıştır.⁷¹ Ancak bir noktadan sonra ayrılmak zorunda kalmışlardır. Tevrat'a göre kendisinin ve Hz. İbrâhim'in çobanı arasında çıkan bir tatsızlık bu şekilde bir karar vermesine etki etmiştir. Olayın büyümemesi ve huzursuzluk verecek sonuçlar doğurmaması için Hz. İbrâhim'in bulunduğu bölgeden ayrılmıştır. Sonrasında tebliği görevi için günümüzde Ölü Deniz'in güneyindeki Usdum Tepesi civarında olan Sodom'a (Semud) yakın bir muhite yerleşmiştir.⁷² Buranın sakinleri erkek erkeğe cinsel ilişki şeklinde sapkın bir ameliyede bulunuyorlardı. Lût (a.s.) onları bu çirkin davranıştan sakındırmaya çalışmış; ancak kavminin çoğunu bundan vaz geçirememiştir.⁷³ Kavmini helake gelen melekler Hz. İbrâhim ve Hz. Lût arasındaki yakın akrabalığa binaen önce Hz. İbrâhim'e, sonrasında Hz. Lût'a misafir olmuşlardır.⁷⁴ Hz. Lût vahiy neticesinde kedisine inanları bir gece vakti şehir dışına çıkardı.⁷⁵ Geriye

⁶⁷ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 87.

⁶⁸ Ebu Hafs Siracuddin Ömer İbn Âdil, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, thk. Ahmed Abdülmechûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 13/543-544.

⁶⁹ "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık." Enbiyâ, 21/71.

⁷⁰ Zamahşerî, *el-Keşşâf*, 3/451; Salebî, *el-Keşfu ve'l-beyân*, 18/161; Ali b. Muhammed el-Mâverdî, es-Seyyid İbn Abdülmaksud, *Tefsiru'l-mâverdî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 5/59; Mansur b. Muhammed Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsîru's-Sem'ânî*, thk. Yâsir İbrahim Ğuneym, Ğuneym b. Abbâs b. Ğuneym (Suudi Arabistan: Dâru'l-Vatan, 1997), 3/392.

⁷¹ Kutsal Kitap, Tekvîn, 12:4-9; 13:1.

⁷² Kutsal Kitap, Tekvîn, 13:1-18.

⁷³ Kutsal Kitap, Tekvîn, 19:1-29.

⁷⁴ Hûd, 11/72-82.

⁷⁵ Kutsal Kitap, Tekvîn, 19:1-29.

kalanların içerisinde Lût'un (a.s.) eşi de vardı. Sodom halkı üzerlerine balçuktan pişirilmiş taşlar yağdırılarak helak edildiler.⁷⁶

4. Hz. İshâk

Hz. İshâk'ın adı Kur'an'da 17 yerde geçmektedir.⁷⁷ Tevrat'a göre doğduğunda babası İbrâhim (a.s.) 100 yaşındaydı.⁷⁸ İshak (a.s.) İsrailoğulları'nın ikinci atası sayılmaktadır. Hz. İbrâhim 75 yaşında iken Harran'dan ayrıldığına göre bundan 25 yıl sonra dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.⁷⁹ Hz. Sâre'nin ilk çocuğudur. Annesi Sâre bazı kaynaklara göre Harran melikinın kızıdır.⁸⁰

Tevrat'a göre Hz. İbrâhim, oğlunu Kenanlı bir kadınla evlendirmek istememiştir. Onun için kâhyası olan Eliezer'i ata yurduna gönderdi.⁸¹ Burası Aram-Naharayim, bugünkü adıyla Harran'ı da içine alan Yukarı Mezopotamya'dır. Kâhya Harran'da İbrâhim'in kardeşi olan Nahor'un Betuel'den olan torunu Rebeka'yı Hz. İshak'a istedi.⁸² Sonrasında Rebeka'yı alıp Hz. İbrâhim ve Sâre'nin yanına döndü.⁸³ Tevrat'ın da ifade ettiği gibi Hz. İsmâil Hz. İbrâhim'in ilk çocuğu olup, Hz. İshak ise yaklaşık 13 yıl sonra dünyaya gelmiştir.⁸⁴

5. Hz. Ya'kûb

Tevrat'ta ismi geçip Harran bölgesinde yaşayan peygamberlerden bir diğeri ise Hz. Ya'kûb'tur. Ya'kub'un (a.s.) babası Hz. İshak, hanımı Rebeka ile evliliğinden iki tane erkek çocuğu dünyaya gelmişti. Bunlar; Esav ve Ya'kûb idi. Bu iki kardeş arasında, Ya'kûb (a.s.) babası tarafından kendi yerine vâris kılınması sonucunda büyük bir ayrılık söz konusu oldu. Bu olayın ardından Esav, babasının kendine vâris kıldığı Ya'kûb'u öldürmek ister. Esav'ın bu düşüncesini öğrenen Rebeka, oğlu Ya'kûb'u Harran'da ikamet eden erkek kardeşi Laban'ın yanına gönderdi. Ya'kûb (a.s.) Harran'a geldikten sonra dayısına ait hayvanların çobanlığını yaptı. Laban, bu süre zarfında iki kızını (Lea ve Rahel) yeğeni Ya'kûb ile evlendirdi. Hz. Ya'kûb Harran'da bir süre ikamet ettikten sonra ailesini ve hayvanlarını alıp Filistin'de bulunan Ken'an

⁷⁶ Ömer Faruk Harman, "Lût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/229; Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 87-88.

⁷⁷ Örneğin bkz. Bakara, 2/133; Âl-i İmrân, 3/184; Hûd, 11/71.

⁷⁸ Kutsal Kitap, Tekvîn, 21:5.

⁷⁹ Kutsal Kitap, Tekvîn, 12:4.

⁸⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/469; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/353; Cemaluddin Abdurraman İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi İlmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422), 3/201.

⁸¹ Kutsal Kitap, Tekvîn, 24:2-4.

⁸² Kutsal Kitap, Tekvîn, 24:10-67.

⁸³ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 88.

⁸⁴ Kutsal Kitap, Tekvîn, 21:9-26.

kasabasına gittiği⁸⁵ kaynaklarda yer almaktadır.⁸⁶ İbn Abbas'ın rivayet ettiği bir hadiste; Hz. Ya'kûb'un Harran'a geldiğine ve burada bir hastalığa yakalandığına; ayrıca buranın meliki ile yaşadığı bazı sıkıntılara dair bilgiler bulunmaktadır.⁸⁷

Halk arasındaki sözlü kültüre göre Harran'da Hz. Ya'kûb'a atfedilen bir kuyu bulunmaktadır. Ya'kûb Peygamber Kuyusu adıyla bilinen bu kuyu şehir surlarının dışında, şehrin kuzey doğusundadır. Bugünkü İmam Bakır adıyla anılan köye yaklaşık 3 km. mesafede yer almaktadır.

6. Hz. Yûsuf

Ya'kûb b. İshak b. İbrâhim'in oğlu olan Yûsuf'un da (a.s.) Urfa'da yaşamış peygamberler içerisinde olduğu birçok kaynakta yer almıştır. Tevrat'ın aktardığı bilgi çerçevesinde Hz. Yûsuf, Hz. Ya'kûb'un ikinci eşi olan Rahel'in oğlu olarak Harran'da doğmuştur.⁸⁸ Harran'dan ayrılarak Kenan'a gelen Rahel burada birkaç yıl daha yaşamış ve ardından küçük ve son oğlu olan Bünyamin'i dünyaya getirdikten sonra vefat etmiştir.⁸⁹

Urfa ile ilişkilendirilen Hz. Yûsuf, hakkında en ayrıntılı bilgilere sahip olunan peygamberlerden biridir. Zira Kur'an'da buna dair ayrıntıların yer aldığı ve onun ismiyle anılan Yûsuf Sûresi vardır. On iki kardeşe dair birtakım olayları haber veren bu sûre, ne tevafuktur ki Kur'an'ın 12. sûresidir. Bu kıssanın hazin ve birçok ibretlik tarafı bulunmaktadır. Bu hayat sürecinde Yûsuf'un üç gömleği olduğu, her gömleğin hayatının bir dönüm noktasını oluşturduğu dikkat çekmektedir.⁹⁰

Hz. Ya'kûb'un isteği üzerine kardeşleri Yûsuf'u ve son ziyaretleri neticesinde Yûsuf (a.s.) tarafından alıkonan Bünyamin'i bulmak üzere kardeşleri bir daha Mısır'a gittiler. Bu sefer Hz. Yûsuf onlara hakikati anlattı. Babası için de gözlerine sürmek üzere gömleğini gönderdi. Âyetin haber verdiği göre gömleği getirmek üzere kervan yola çıktığı anda Hz. Ya'kûb Yûsuf'un kokusunu almıştır.⁹¹ Hz. Ya'kûb gömlek kendisine ulaşınca gözlerine sürdü, böylece gözleri iyileşti.

⁸⁵ Bk. Kutsal Kitap, *Yaratılış* 27-31.

⁸⁶ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 89.

⁸⁷ Salebî, *el-Keşfu ve'l-beyân*, 1/183; Fahrudin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 8/292; İsmail b. Muhammed el-'Aclûnî, *el-Feyzû'l-cârî bi şerhi Sahîh İmâm el-Buhârî* (Dâru'l-Kemâl el-Müttahide, 1439), 799.

⁸⁸ Kutsal Kitap, *Tekvîn*, 30:23-24.

⁸⁹ Kutsal Kitap, *Tekvîn*, 35:16-19.

⁹⁰ Ahmet Gündüz, "Yusuf Sûresi Bağlamında Üç Gömleklili Hayat Sürecinden Bazı Ayrıntılar", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 93-110.

⁹¹ Yûsuf, 12/94.

Gözleri iyileşen Hz. Ya'kûb eşini ve diğer ahalisini de alıp Mısır'a geldi. Hz. Yûsuf'un huzuruna çıkınca kendisi, eşi ve on bir oğlu onu selamladı. Hz. Yûsuf'un babasına anlattığı rüya da böylece gerçekleşmiş oldu. Bu olayı anlatan Yûsuf Sûresi'nde başka ayrıntıları bulmak da mümkündür.⁹² Bu olaylar Hz. İbrâhim'in torunları olan Ya'kûb ailesinin Hz. İbrâhim'in Urfa bölgesinden hicret ettikten sonra ilk uğrak yeri olan Mısır'a hicret ettiklerini göstermektedir.

7. Hz. Eyyûb

Tevrat ve başka birçok kaynakta Urfa'da yaşadığı söylenen peygamberlerden bir tanesi ise Hz. Eyyûb'tur. Vehb b. Münebbih'in ifade ettiğine göre Hz. Eyyûb, Hz. Lût b. Hârân'ın kızlarının soyundan gelmiştir.⁹³ İbranice Tevrat'ta adı "İyyöb" (İyyöv) şeklinde geçmektedir.⁹⁴ Tevrat'ta Hz. Eyyûb'un etnik kökenine dair farklı bir takım görüşler mevcuttur. Bununla birlikte Tevrat'ın Eyüp bölümünden anlaşıldığı kadarıyla yaşadığı muhitte Keldâniler de yaşamıştır.⁹⁵

Hz. Eyyûb'un hastalandığı, bu hastalığının uzun süre devam ettiği, bu süre zarfında mal ve mülkünü kaybettiği, sonra Allah'ın mucizevi olarak kendisine ihsan ettiği şifalı su ile eski sağlığına kavuştuğu ve imtihan vesilesi ile elinden alınan mal varlığının misliyle ona verildiği Kur'an-ı Kerim'de açıkça zikredilmektedir.⁹⁶ Halk arasında Tevrat'tan etkilendiği anlaşılan, Hz. Eyyûb'un tiksinti verecek bir hastalığa yakalandığı ve toplumdan tamamen soyutlandığı şeklindeki bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.⁹⁷ Aynı şekilde buradaki bilgilerde Hz. Eyyûb'un doğduğu güne lanet ettiği kaydı da yer almaktadır ki⁹⁸ bir peygamberin böyle demesi mümkün değildir. Hz. Eyyûb'un Allah'a olan niyazından hastalığının tahammülü zor bir aşamaya kadar ilerlediği anlaşılmaktadır.⁹⁹

Kur'an'da yer alan sûreler içerisinde Eyyûb peygamberin ismi dört yerde geçmektedir. Bu âyetlerin ikisinde gönderilmiş olan peygamberler içerisinde yer aldığı ifade edilmiş, aynı zamanda onun başına gelen bela ve musibetlerle imtihanından ve bu imtihan karşısında göstermiş olduğu sabırdan bahsedilmiştir.¹⁰⁰ Kur'an, Hz. Eyyûb'un vücudunun tamamını kaplayan bir

⁹² Yûsuf, 12/1-111.

⁹³ Diyarbekrî, *Tarihu'l-hamîs*, 1/78; Alaaddin Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbu't-tevîl fi me'ânî'tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 3/234.

⁹⁴ Abdullah Ekinci, "Eyyüb Peygamber ve Eyyüb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arka Plan Açısından Bir Değerlendirme", *Hz. Eyyûb*, ed. Abdullah Ekinci (Ankara: Eyyübiye Belediyesi, 2017), 474.

⁹⁵ Mehmet Sait Şahinalp, "Kutsal Kitaplara Göre Hz. Eyyûb'un Yaşadığı Mekân", *Eyyûb Peygamber*, ed. Abdullah Ekinci (Ankara: Eyyübiye Belediyesi, 2017), 66.

⁹⁶ Enbiyâ, 21/83-84; Sâd, 38/41-43.

⁹⁷ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*, Eyüp, 2:1-10.

⁹⁸ *Kutsal Kitap*, Eyüp, 3:3-9.

⁹⁹ *Enbiyâ* 21/83-84; *Sâd* 38/41-43.

¹⁰⁰ *Enbiyâ* 21/83-84.

hastalığa yakalandığını bizlere haber vermektedir. Eyyûb (a.s.) bu hastalığından kurtulunca, eşinin yapmış olduğu bir kusur sebebiyle ona yüz sopa vuracağına dair yemin etmişti. Ancak Allah, kocasının bu hastalık sürecinde kendisine itaatte kusur etmeyen, eşinin hastalığı esnasında her türlü hizmeti yapan hanımına sembolik bir şekilde vurmasını bildirmiştir.¹⁰¹ Bu vesileyle Hz. Peygamber'den onu özellikle anması bilmesi istenmektedir.¹⁰²

Hz. Eyyûb ile alakalı Kur'an'da yer alan bilgiler özet olarak bu şekliyle aktarılmıştır. Peygamber hayatlarının anlatıldığı kaynaklarda, Hz. Eyyûb'un hayatıyla ilgili bilgilerin büyük çoğunluğu İsrailiyat kaynaklıdır. Kaynakların verdiği bu bilgiler özellikle Tevrat içerisinde bulunan Eyüp Bölümü'nden aktarılırken Eyyûb'un (a.s.) imtihan olduğu bu musibetler insanların zihin dünyasında gelişme fırsatı bulmuştur. Hz. Eyyûb'un bedeninin neredeyse tamamının yaralarla kaplanması hadisesi de bu çerçevede anlatılan olaylar arasında yer alır.¹⁰³ Uzun süren bu hastalığı kadar ıstırap duyan Hz. Eyyûb'un en büyük destekçisi hanımı olmuştur.¹⁰⁴

Hz. Eyyûb hakkında Tevrat'ın anlattıklarıyla Kur'an'da yer alan Hz. Eyyûb profili arasında en temel fark, Tevrat'ın Eyyûb bölümünde Eyyûb peygamber hastalığının vermiş olduğu acıya daha fazla sabredemeyip nihayetinde Allah'a isyanda bulunmuş olmasıdır. Orada Hz. Eyyûb bu yaptığından dolayı pişman olup tövbe etmiş ama yine de Şeytan'ın kendisini kandırmasından kurtulamamıştır. Ancak Kur'an'da bahsedildiği üzere Eyyûb (a.s.) başına gelen musibetlere karşı bir peygambere yakışacak şekilde tevekkül ve sabır göstermiştir.

Urfa'nın Eyyübiye ilçesinde bulunan Hz. Eyyûb Peygamber Camii'nin avlusunda Eyyûb peygamberin içerisinde yaşadığı bir mağara ve kendisiyle yıkandıktan sonra hastalığından kurtulduğuna inanılan şifalı su bulunmaktadır. Eyyûb Kuyusu Romalılar döneminden beri bilinen bir yerdir. Suyu hep şifa amaçlı olarak kullanılmıştır. Halk Fil hastalığı, Cüzzam ve Gut hastalığından şifa bulmak için buraya gelip yıkanmıştır. Orta çağda da önemli bir konuma sahip olan bu yerin yanında Aziz Kosmas ve Aziz Damianus'un mezarları yer almıştır. Bununla birlikte Manastır, hastane ve misafirhane de bu muhitte geçmişte yer alan yapılar içerisinde yer almıştır. 1145 Yılında Urfa'ya gelen 'Îmâduddin Zengi, Ebu'l-Ferac Basilius adındaki şehrin Süryani Papazı eşliğinde şehri gezerken Eyyûb Kuyusu'na da uğramıştır. Kendisi de Gut

¹⁰¹ *Sâd* 38/44.

¹⁰² *Sâd* 38/41-43.

¹⁰³ *Kutsal Kitap*, Eyüp 1 vd.

¹⁰⁴ Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 97.

hastalığından bu vesileyle şfa bulmuş, bunun üzerine yakın bir yere hastana yapmış ve etraftaki bir araziye buranın vakfiyesine dâhil etmiştir. Osmanlı döneminde de benzer şekilde Eyyüb Nebi Makamı Vakfı gelirlerinden yemek pişirilip dağıtılmıştır.¹⁰⁵

Aynı zamanda Urfa'ya aşağı yukarı 100 km. mesafe uzaklıkta Eyüp Nebi Köyü'nde Hz. Eyyüb ve hanımı Rahime'nin kabirlerin olduğuna inanılan bir türbe mevcuttur. 1518 tarihli vakıf defterine göre Osmanlı döneminde Vakf-ı Türbe-i Hz. Eyyüb en-Nebî adında bir vakıf bulunmaktaydı. Köyün o dönemdeki adı Cafer Bey Köyü olup Siverek Sancağının Çıbıkdan Nahiyesi'ne bağlı idi. Türbeye şeyh, imam, ferrâş, nâzır ve câbî'den oluşan toplam beş görevli tayin edilmiştir. Etraftaki yapılaşmanın IV. Murad'ın Bağdat seferinden önce de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

8. Hz. Elyesa'

Yine Urfa'da yaşadığına inanılan peygamberlerden biri de Elyesa' peygamberdir. Kur'an'da adı Elyesa' şeklinde geçer. Urfa'da halk arasında Elyesa' olarak telaffuz edilmektedir. Elyesa'nın (a.s.) ismi Kur'an-ı Kerîm'de iki farklı âyette, diğer bazı peygamberlerle birlikte anılmaktadır.¹⁰⁷ Burada şöyle bir incelik vardır. O da Hz. İbrâhim'in oğlu Hz. İsmâil ve yeğeni olan Hz. Lût ile birlikte zikredilmesidir. "*İsmâil'i, Elyesâ'ı ve Zülkifl'i de an. Hepsi de iyi kimselerdir.*"¹⁰⁸ "*İsmâil, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidayete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.*"¹⁰⁹ Bu durum bir parça Hz. Elyesa'nın da bu bölgede yaşadığı düşüncesini akla getirmektedir. Çünkü Kur'an'da aynı bölgeye gönderilmiş olan peygamberlere dair kıssalar ve birbirinin oğlu olarak zikredilen peygamberler vardır.

Urfa Mezopotamya bölgesinin merkezi. Dolayısıyla civar yerlerle bağı değişik açılardan hep devam etmiştir. Bunlardan biri de gönderilen peygamberlerdir. Elyesâ'nın kabrinin Diyarbakır Eğil'de olduğuna dair söylemler ile Hz. İbrahim'in torunu Amid'in yani bugünkü Diyarbakır şehrinin banisi olduğu konusunda da bir takım tarihi malumatlar bulunmaktadır. Hz. İbrahim'in torunu Amid banisi olması ile beraber Elyesâ'nın da Urfa ile ilişki içinde olması

¹⁰⁵ İkinci, "Eyyüb Peygamber ve Eyyüb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arka Plan Açısından Bir Değerlendirme", 475-476.

¹⁰⁶ İkinci, "Eyyüb Peygamber ve Eyyüb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arka Plan Açısından Bir Değerlendirme", 476-477.

¹⁰⁷ En'âm, 6/86; Sâd, 38/48.

¹⁰⁸ Sâd, 38/48.

¹⁰⁹ En'âm, 6/86.

coğrafi olarak makul olduğu gibi, bahsedilen sözlü kültürü de güçlü kılacaktır.¹¹⁰

H. Elyesa'nın Kur'an'da geçen bu bahsi dışında herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Tevrat'ta bahsedilen Elişa'nın da H. Elyesa olduğuna inanılmaktadır. Elişa'nın ise m.ö. VIII. yüzyılda İsrail topraklarında yaşamış olan Şafat'ın oğlu olduğu bilinmektedir. H. İlyâs'tan sonra gelen peygamberdir. Uzun bir süre çiftçilikle meşgul olmuştur. Tevrat'ta bazı mucizelerine yer verilmektedir. Buna göre bir keresinde çocuğu olmayan bir kadına dua etmiştir. Böylece bu kadın bir çocuk sahibi olmuştur. Ancak çocuk vefat etmiştir. H. Elyesa'nın dua etmesi sonucu çocuk dirilmiştir. Başka bir mucizesi ise zehirli bir yemeğin zehrini etkisiz kılması ve az yemekle çok sayıdaki kişinin doymasına vesile olmasıdır. Ayrıca cüzzamlı bir hastayı da iyileştirmiştir. Suriye'deki bir kıtlık da¹¹¹ onun vesilesi ile sona ermiştir.¹¹² Malum olduğu üzere Suriye Urfa'ya sınır komşusu olan bir ülkedir. Urfa eski kaynaklara göre Şâm bölgesi içerisinde yer almaktadır. Gerek tarihi malumatlar gerekse de mezar taşındaki kitabeler Diyarbakır Eğil'de medfun olabileceğini göstermektedir. Bu durumlar da Urfa'ya gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Urfa ve Diyarbakır sınır komşusu olan iki ildir.¹¹³

Urfa'daki sözlü kültüre göre Elyesa' peygamberin H. Eyyûb'un bulunduğu yeri gelip görmek ve onu ziyaret amacıyla yola koyulmuş; ancak uzun bir arayışın ardından Eyüp Nebi Köyü'ne ulaştığında yolda karşısına Şeytan çıkmıştır. H. Eyyûb'un bulunduğu yere yaklaşmış olmasına rağmen Şeytan; henüz gideceği yolun yarısına ulaştığını bu kadar mesafe daha yürümesi gerektiğini söylemiştir. Bunu söyleyenin Şeytan olduğunu bilmeyen H. Elyesa', yaşlı olması hasebiyle Eyyûb peygamberin yanına ulaşmanın imkânsız olduğunu düşünmüş ve Allah'a emanetini geri alması hususunda dua etmiş ve çok geçmeden ruhunu teslim etmiştir. H. Eyyûb'un bulunduğu türbenin güneybatısına düşen köye takriben 500 m. uzaklıktaki makam, Elyesa'nın

¹¹⁰ Bekrî, Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî; Mu'cemu mâ iste'ceme, Thk. Mustafa Saka, (Beirut: Âlemu'l-Kütüb, H. 1403) 1/93, Cuma Karan, *Diyâr-ı Bekr ve Müslümanlarca Fethi*, 5. Baskı, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2014), 56 vd.

¹¹¹ Kutsal Kitap, II. Kırallar, 4:8-37; 5:8-14; 6:24; 7:20.

¹¹² Ömer Faruk Harman, "Elyesa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/69.

¹¹³ Abdurrahman Acar, "Elyesa ve Zülkifl Peygamberlerin Mezarlarının Eğil'de Olduğunun Delilleri", *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*, ed. Mustafa Sarıbyık (Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015), 52-57.

türbesi olduğuna inanılmakta ve insanların sürekli ziyaret ettiği mekânlar arasındadır.¹¹⁴

9. Hz. Şuayb

Urfa'ya gelip orada yaşadığına inanılan peygamberler arasında Hz. Şuayb'ın da olduğu ifade edilmiştir. Soyunda farklı birtakım bilgiler zikredilmektedir. İbn Habîb -bir görüşte de Kurtubî- soyunu Hz. İbrâhim'e dayandırmakta ve şöyle bir isim silsilesi zikretmektedir: Şuayb b. Yevbeb b. 'Ayfâ b. Medyen b. Zu'r b. Eyyûb b. 'Ayfâ.¹¹⁵ *Mişkâtü's-Safâ* eserin kaydettiğine göre Şuayb'ın (a.s.) annesi Lût'un kızlarından biridir.¹¹⁶

Bazı kaynaklara göre Hz. Mûsâ'nın asası Hz. Şuayb'dan kalmadır. Zira Hz. Mûsâ Hz. Şuayb'ın damadıdır. Ancak konunun Urfa ile olan bağlantısı bu asanın Hz. İbrâhim'in asası olduğu ve oğlu kanalıyla intikal edip nihayetinde Hz. Mûsâ'ya ulaşmış olmasıdır.¹¹⁷

Urfa'da takriben 80 km. uzaklıkta olan ve halk tarafından Şuayb kenti ismiyle meşhur olan bir şehir kalıntısı günümüzde de varlığını korumaktadır. Bu şehrin Roma-Bizans dönemlerinde var olan bir kentin kalıntısı olduğu ihtimaller arasındadır. Önem arz eden bir kalıntı olduğu bilinen bu harabede Şuayb peygamberin bir süre ikamet ettiği bir yer olduğu, Hz. Mûsâ da bu bölgeye yakın olan Tektek Dağları'nda çobanlık mesleğini icra ettiği anlatılmaktadır.¹¹⁸

Kur'an'da Şuayb peygamberin ismi 11 âyette geçmektedir.¹¹⁹ Bu âyetlerde Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği halkı Allah'a şirk ve ölçü-tartı konusunda uyarılmış,¹²⁰ kavmini tek ve bir olan Allah'a itaat etmeye çağırılmış; ama bu azgın kavim Hz. Şuayb'ın çağrısına kulak asmadığı gibi ona iman edenleri de ölüm ve sürgün etmekle tehdit etmişlerdir.¹²¹ Bu kavim yaptıkları bu zulümler neticesinde Allah tarafından gönderilen şiddetli bir sarsıntı ve kulakları sağır eden bir gürültüyle helak olmuşlardır.¹²²

Hz. Şuayb'ın tartı ve ölçü hususunda ümmetine yaptığı çağrı helal haram noktasındaki hassasiyetini göstermektedir. Bu hassasiyet Urfa bedestenlerinde

¹¹⁴ Mehmet Oymak, *Urfa ve Hz. Eyyûb* (Şanlıurfa: Dergâh Kitabevi, 2005), 43.

¹¹⁵ İbn Habîb, Muhammed b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, (Beyrut: Dâru'l-efâki'l-cedîde, ts.), 389; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Etfiyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964), 7/248.

¹¹⁶ Kâmil el-Ğazzî, *Nehruz'z-Zehab fi Tarih-i Haleb* (Haleb: Dâru'l-Kalem, 1419), 1/420-421.

¹¹⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 389.

¹¹⁸ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 92.

¹¹⁹ Örneğin bkz. 'Arâf, 7/85,88,90; Hûd, 11/84,87,91,94; Şu'arâ', 26/177; 'Ankebût, 29/36.

¹²⁰ 'Arâf, 7/85.

¹²¹ 'Arâf, 7/88.

¹²² 'Arâf, 7/85-92; Hûd 11/84-95.

aynen devam etmekte, hanlar ve çarşıların bir kısmının her sabah dualarla açılması geleneği sürdürülmektedir.

10. Hz. Mûsâ

Urfa ile ilişkilendirilen diğer bir peygamber ise Hz. Mûsâ'dır. Hz. Mûsâ'nın Mısır'da birini öldürünce buradan kaçıp Şuayb'ın (a.s.) memleketine gelmiştir. Bu sırada Hz. Şuab'ın kızlarının hayvanları suvarmasına yardımcı olmuştur. Şuayb'ın kızlarının durumu babalarına aktarması ve onun yanına alıp istihdam etmesini istemesi üzerine Şuab'ın (a.s.) yanına gitmiş ve uzun bir müddet onun hizmetinde bulunmuş ardından onun kızıyla evlenmiştir. Bu durum Kur'an âyetleriyle sabittir.¹²³

Tevrat'ta da geçtiği üzere Mûsâ (a.s.) günün birinde, bir kıptinin İbranî bir kişiyi dövdüğünü görünce; etrafında baktı ve hiç kimsenin olmadığına kanaat getirince Mısırlı kıptiyi bir yumrukla öldürerek onu bir kum yığınına gömdü. Ertesi günde iki İbranî'niyi tartışırken görünce, tartışanlardan birinin bir önceki gün de kıptiyle kavga eden kişi olduğunu gördü ve onu uyardı. Bu uyarıdan sonra o kişi Hz. Mûsâ'ya; "Mısırlı kıptiyi öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun?" diyerek Mûsâ'ya (a.s.) çıkışmaya başladı. Hz. Mûsâ'nın kıptiyi öldürdüğü haberi Firavun'a ulaşınca o, Hz. Mûsâ'nın öldürülmesini emretti. Mûsâ (a.s.) Firavun'un kendisi hakkında ölüm emrini verdiğini duyunca Mısır'dan çıkıp Medyen'e (Midyan) doğru yola çıktı. Mûsâ peygamber Medyen'e ulaşınca orada bulunan bir kuyunun önünde oturdu. O esnada Medyen'de bulunan bir kâhinin kızları kuyudan su almak için geldiler. Babaları tarafından sürülerine su vermek için gönderilen bu kızlar orada bulunanlar tarafından herhangi bir yardım söz konusu olmadı. Hz. Mûsâ, yalnız başına bekleyen o kızların yanına gelerek hayvanlarını sulamada onlara yardım etti. Kızlar, sürülerine su verdikten sonra babaları Reuel'in yanına geldiklerinde yaşadıkları bu olayı kendisine anlattılar. Babaları Reuel'de kızlarına sürünün sulanmasına yardımcı olan kişiyi yemeğe çağırılmalarını istedi. Hz. Mûsâ yemek davetine icabet edince Reuel Mûsâ'ya kendi yanında kalmayı teklif edince Mûsâ Reuel'in teklifini kabul etti. Reuel, kızı Sippora'yı Mûsâ ile evlendirdi.¹²⁴

Urfa sınırları içerisinde bulunan Şuayb kentinin sınırları içerisinde bulunan Soğmatar'da Mûsâ'ya (a.s.) ait olduğuna inanılan bir kuyu ve asanın izi diye meşhur olan iki mekân yöre halkı tarafından sıklıkla ziyaret edilen

¹²³ Kasas, 28/15-28; ayrıca bk. Tâhâ, 20/40.

¹²⁴ Kutsal Kitap, Mısırdan Çıkış 2/11-23.

yerlerdendir.¹²⁵ Bazı kaynaklara göre Hz. Mûsâ'nın atasını kendisine Hz. İbrâhim'den miras alan Hz. Şuayb vermiştir.¹²⁶

11. Hz. Nûh

Bir rivayete göre Hz. Nûh, Harran ile Duneysir (Kızıltepe/Mardin) eski adıyla Ra'su'l-ayn/Aynu'l-verde yani bu günkü adıyla Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde dünyaya gelmiştir. Tûfan da buradan başlamıştır.¹²⁷ Bazı rivayetlere göre Nûh'un gemisi tufandan sonra yüksek bir dağın üzerinde karaya oturmuştur. Nûh (a.s.) iki nehir arasında bir tepe görmüş, gelip buranın sınırlarını belirlemiştir. Tufan'dan sonra ilk duvarı konulan, imar edilen şehir Harran, sonra Dimeşk, sonra Bâbil'dir.¹²⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Hûd Sûresinin 44. Âyetinde Nuh'un (a.s.) Allah'ın emriyle yapmış olduğu geminin sel tufanı sonucunda Cudi dağına oturduğu geçmektedir.¹²⁹ Urfa halkı içerisindeki bazı kesimler Cudi dağının Urfa şehrinin sınırları içerisinde yer aldığını ifade etmişlerdir.¹³⁰ Ancak ileri sürülen bu görüşler halkın genelindeki sözlü kültüre dayanmış ve kutsal kitaplarda veya herhangi bir tarihî belgeye dayanmamaktadır.

12. Hz. İsâ

Urfa ile ilişkisi olan bir başka peygamber de Hz. İsâ'dır. Kimi eski tarihçiler Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Ya'kûb gibi Hz. İsâ'nın da Harran'a geldiğini söylemişlerdir.¹³¹

Bazı kaynaklarda İsâ (a.s.), insanları davet etmeye başlayınca kendisine tabi olan ilk hükümdar Osrhoene kralı V. Abgar'dır. Bu nedenle Urfa (Edessa), Hıristiyanlık dinine giren ilk hükümlük olarak bilinmektedir.¹³² Rivayetlerin aktardığına göre kral Abgar, birçok hekimin iyileştiremediği hastalığının tedavisi için Hz. İsâ'ya bir mektup göndermiş; İsâ (a.s.) da bu mektuba bir cevap ve tedavisini yapmak üzere bir havarisini göndermiştir.¹³³

¹²⁵ Yıldız, *Peygamberler Diyarı Urfa*, 117.

¹²⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 389.

¹²⁷ Ebû Hasan el-Herevî Ali b. Ebû Bekir, *el-İşârât ilâ marifeti'z-ziyârât* (Kahire: Mektebetu's-Sakâfe ed-Dîniyye, 1423), 69.

¹²⁸ İbn 'Asâkir, *Tarihu medîneti Dimaşk*, 1/12; Abdurrahman b. Ebû bekir es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/441; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/163; Şemsuddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâ'tu'z-zaman fî tevârîhi'l-ayân*, thk. Muhammed Berakât vd. (Suriye: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1434), 1/328.

¹²⁹ Hûd 11/44.

¹³⁰ Yıldız, *Peygamberler Diyarı Urfa*, 26.

¹³¹ İbn Şeddâd, *el-'Alâku'l-hatîra fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezire*, 2/45.

¹³² Judah Benzion Segal, *Edessa (Urfa): Kutsal Şehir*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 101.

¹³³ Segal, *Edessa (Urfa): Kutsal Şehir*, 101-103.

Hız. İsa yüzüne bir mendil sürerek bunu kral Abgar'a göndermiştir. Gönderilen bu mendil Hıristiyanların nezdinde büyük bir öneme sahiptir.¹³⁴ Mendil hadisesi, eski zamanlarda Müslüman ve Bizans halkı arasında bazen krizlerin doğmasına etki etmiştir. Bizanslılar 331/942 yılında Erzincan, Miyâfârân, ve Nusaybin'e ulaştılar. Burada birçok kişiyi öldürdüler ve esir aldılar. Urfa'daki bir kilisede yer alan mendilin, ellerine esir olarak düşen Müslümanların karşılığında iade edilmesini talep ettiler. Abbâsi halifelerinden Müttakî-Lillâh, yanında bulunan devlet erkânıyla istişaresinin ardından Bizans'ın elinde bulunan esirlerin geri iade edilmesi karşılığında mendilin onlara verilmesini emretti.¹³⁵ Halk arasındaki genel kabule göre bu mendilin Urfa Ulu Camii'nin içinde bulunan kuyuya düştüğüne inanılmakta ve bu kuyu suyu şifa niyetiyle içilmektedir.

13. Hız. İdris

Hız. İdris'in Urfa ile alakasını eski adıyla er-Ruhâ şehrinin inşasından öğrenmekteyiz.¹³⁶ Ruhâ ismi halen yerel dillerde kullanıla gelen bir isimdir. Bazı kaynaklara göre Hız. İdris'in bir adı da Hermes'tir. İşte bu kaynaklara göre Urfa'yı ilk inşa eden kişi bu şahıstır.¹³⁷

Hız. İdris'in adı Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Bu âyetlere bakıldığında sahip olduğu nitelikler vurgulanmakta ve övülmektedir.¹³⁸ Hız. İdris'den bahseden bu âyetlerin bir öncesinde Hız. İsmâil'den, bir sonrasındaki âyette ise Hız. İbrâhîm'den bahsedilmesi son derece manidardır. Benzer bir duruma Hız. İdris'in adının geçtiği diğer bir âyette de rastlamaktayız: "*İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de yâdet. Hepsi de sabreden kimselerdendi.*"¹³⁹ Bu da aynı bölgeye gelmiş olma ihtimali açısından son derece anlamlı bir ayrıntıdır.

Bazı müfessirlere göre Hız. İdris, Hız. Âdem'den sonra gönderilen ilk peygamber olup, Nûh'un dedesidir. İlk yazı yazan, ilk dikişli elbise giyen kişidir. Kendisine 30 sahife nâzil olmuştur.¹⁴⁰

¹³⁴ Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960), 18.

¹³⁵ Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ* (Mısır: Matbaatu's-Seâde, 1952), 341; El-Makdisî, Muhammed b. Abdülmelik, *Tekmiletu Tarihi't-Taberî* (Beyrut: el-Matbatu'l-Katolikiyye, 1958), 135-136. Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 94-95.

¹³⁶ Ahmet Demirdöver, *Tezkiretu üli'n-nühâ fi mezâyâ Harrân ve'r-Ruhâ* (Şanlıurfa, ts.), 7.

¹³⁷ Abdulhay b. Ahmed el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şüzûrâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmut Arnavut (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1986), 4/440; Sa'îd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1424), 3/1474.

¹³⁸ Meryem, 19/54-58.

¹³⁹ Enbiyâ, 21/85.

¹⁴⁰ Sâbûnî, *Safvetu't-tefsîr*, 2/202.

14. Hz. Circîs

Urfa'da yaşadığı iddia edilen Peygamberler arasında Circîs isminde bir kişiden de bahsedilmiştir. Bu şahsın ismini taşıyan kilise uzun bir dönem kilise olarak faaliyet göstermiştir. Ancak belli bir sürenin ardından camiye çevrilmiştir. Çevrilen bu camii şu an da Şanlıurfa İl Müftülüğünün yanı başında bulunan Peygamberler Camii'dir.¹⁴¹ Circîs, Bir dönem Musul'a gelmiştir.¹⁴² Urfa ve Harran'ın Musul ve Şâm arasında bir yerde olması bu zatın buraya uğramış olma ihtimalini güçlü kılmaktadır.

Müslümanlar arasında sâlih bir insan veya nebî olduğuna inanılan bu şahıs, Hıristiyanların inancına göre de St. George ismiyle tanınan azîzdur.¹⁴³ Circîs ile aynı dönemde yaşayan Rum imparatoru Filakos'tur. Yine bu dönemde meşhur kişilerden biri de Eflatun b. Aristo'dur.¹⁴⁴

Rivayete göre Circîs Filistin halkından biri olup, Hz. İsa'nın havarileriyle görüşmüştür. Hz. İsa'dan sonra Musul'a risâlet ile görevlendirilmiştir.¹⁴⁵ Ancak Kisâ'ye göre bu peygamber değil Filistin halkından salih bir insandı. Tüccar olup çokça malı vardı. Musul'da zalim bir hükümdar olan Vâdane'nin atalarının dinini terk edip Eflûn adında bir puta tapmaya başladığını ve buna tapmayanları ise ateşe attığını duydu. Bunun üzerine Circîs onu hakka davet etmek için bütün mallarını satıp Musul'a doğru geldi. Bayram gününde onun huzuruna çıkma fırsatı yakaladı. Huzuruna varınca; "Ey Zalim Allah'tan kork dedi." Ancak hükümdar buna çok öfkeleni. Onu çarpmışa gerdi. Demir taraklarla vücudunu taradı, kızgın çivilerle başını çiviledi. Yaralarının üzerine ise sirke ve hardal döktürdü. Gece vakti bir melek gelip kendisini buradan çıkardı ve yaralarını iyileştirdi. Sabah tekrardan hükümdarın huzuruna gitti. Hükümdar ise onun sihribaz olduğunu iddia etti. O ise ibret olarak diriltildiğini söylediye de hükümdar inanmadı. Onu yaktı ve küllerini denize attı. Aynı şekilde bir daha dirildi ve yeniden huzuruna gitti. Bu sefer yere dört kazık çakıp ellerini bağlattı ve üzerine bir kaya koydurdu. Benzer şeyler tekrar yaşandı. Sabah olunca hükümdarın yanına vardı. Hükümdar onun rabbinin ölülerini dirilttiği iddiasını ispatlamasını, bu sebeple yakındaki kabirlerde bulunan ölülerini diriltmesini istedi. Circîs de dua etti. Yetmiş kişi dirildi. Bunlardan beşi kadın, üçü çocuk, kalanı erkekti. Bu dirilenler Circîs'in peygamber olduğuna dair şahadet getirdiler.¹⁴⁶

¹⁴¹ Demircan, "Peygamberler Şehri Urfa", 95.

¹⁴² Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, ed. Servet 'Ukâşe (Kahire: Heyetu'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1992), 54.

¹⁴³ Geniş bilgi için bkz.: Tümer, Günay. "Circîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/26.

¹⁴⁴ el-Benâkitî Ebû Süleyman Davud, *Tarih el-Benâkitî*, thk. Mahmud Abdülkerim Ali (Kahire: el-Merkezu'l-Kavmî, 2007), 56.

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 54.

¹⁴⁶ Abdullatif Sultânî, *Ahbâru'l-devle*, 1/224-226.

Rivayete göre tam yetmiş sefer öldürüldü. Nihayetinde cenneti arzuladı. Bulunduğu kavme beddua etti, bunun üzerine gökten ateş yağdı. Bunu görenler ona kılıçla saldırıp öldürdüler. Ateş o beldeyi yok etti, uzun bir süre o beldeden dumanlar yükseldi. Bu süreçte 34 bin kişi ona iman etti.¹⁴⁷

Circîs'in mezarı Remle'ye yakındır. Bununla birlikte kimi müelliflere göre Musul, kimisine göre ise Horâsan memleketlerinden Sûs kentindedir.¹⁴⁸ Bu veriler onun Urfa'ya geldiğine dair kesin bir kanıt sunmamaktadır.

Sonuç

Urfa ile ilişkilendirilen peygamberlerin bu bölgede yaşayıp yaşamadıkları mevzu tarihî bir araştırma konusu olarak her daim merak edilmeye ve incelenmeye müsaittir. Bu konu hakkında yapılacak çalışmalara destek vermek de ilmî ahlakın bir gerekliliğidir. Lakin ilmî gerçeklerle halk tarafından önemli kabul edilen değerler her zaman birbiriyle paralel olmayabilir. Bunun yanında halkın inandığı bazı noktaların tarihî bir altyapısının olabileceği zihinlerde tutulması gerekir.

Yukarı Mezopotamya; Urfa şehrinin de içerisinde bulunduğu, yüzyıllardır önemli medeniyetlere hayat kaynağı olan, dinî alanlarda da önemli bir konuma sahip olan bir bölge olarak bilinmektedir. Bazı bölgeleri ön plana çıkaran önemli özellikler vardır. Bunlar dikkate alındığında Urfa ve çevresindeki bölgelerin peygamberlerin varlığıyla ilişkilendirilmesi konusu üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

Halk tarafından Urfa ile ilişkilendirilen peygamberlerin sayısı on dörde ulaşmaktadır. Şifahî kültürde Urfa ile en fazla irtibatı kurulan Hz. İbrâhim, Hz. Eyyûb, Hz. Elyesa', Hz. Şuayb ve Hz. İsa'dır. Tevrat, tefsirler ve tarihî kaynaklardan elde edilen birçok veri Hz. İbrâhim'in bu bölgede bulunduğu dair güçlü emareler içermektedir. Özellikle Hz. İbrâhim'in babasının Harran'da vefat etmiş olması, Hz. İbrâhim'in bölgede doğduğuna ilişkin görüşleri desteklemektedir.

Hz. Eyyûb bölge ile münasebetine yegâne delil Hz. İbrâhim ve Hz. Lût ile olan akrabalık bağıdır. Ancak bu güçlü bir kanaat oluşturacak mahiyette değildir. Haliyle onun ziyarete gelen Hz. Elyesa''ya ait görüşler de zayıf kalmaktadır.

Hz. İsa'nın Urfa ile bağı Kral V. Abgar için gönderdiği mendil üzerinden dillendirilmektedir. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla sadece bir kaynaktan Urfa'ya geldiği zikredilmektedir. Bu da Urfa'da bulunduğu dair yeterli bir kanıt değildir. Ancak Urfa ile dolaylı bir irtibatı olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁷ Abdullatif Sultânî, *Ahbâru'l-devle*, 1/224-226.

¹⁴⁸ Abdullatif Sultânî, *Ahbâru'l-devle*, 1/224-226.

Hz. Şuayb'ın Lût (a.s.) ile olan akrabalık bağı ve Hz. Mûsâ'ya Hz. İbrâhim'den kalan asayı vermiş olmasına dair rivayetler her iki peygamberin de bölge ile olan münasebetini bir parça doğrular niteliktedir. Mûsâ'nın (a.s.) Urfa ile irtibatı Hz. Şuayb üzerinden sağlanmaktadır. Bu da demektir ki Hz. Mûsâ'nın Urfa ile irtibatına dair görüşün güçlülüğü Hz. Şuayb'ın irtibatının güçlülüğü oranındadır.

Hz. Yûsuf'un Harran doğumlu olduğunu Yahudi kültür de kabullenmektedir. Zira Tevrat onun Harran'da dünyaya geldiğine dair açık bir beyanda bulunmaktadır. Ya'kûb'un bölgede Harran'a geldiği ve burada bir müddet kaldığının en güçlü kanıtı da aynı şekilde Tevrat'tır. Buna göre ailevi bir takım sıkıntılardan dolayı buraya gelmiş ve akrabalarının yanında çobanlık yapmıştır.

Nûh'un gemisinin Urfa bölgesinde durduğuna dair görüşler birer halk inanişından ibarettir. Bunun dışında yöreye dair nispeti bir görüşe göre Ceylanpınar'da doğması ve Tûfan'dan sonra kurulan ilk şehrin Harran oluşuyla dillendirilmektedir. Ancak eldeki veriler desteklenmeye muhtaçtır.

Hz. Âdem ve Hz. Circîs Urfa ile bağlantısı konusunda en zayıf ilmi verilerin olduğu peygamberlerdendirler. Urfa bölgesinde çiftçilik yaptığı görüşü bir halk inanişından ibarettir. Ancak Göbeklitepe ile ilgili bulgular arttıkça bu yönde güçlü deliller çıkabilmesi ise her zaman muhtemeldir. Hz. Circîs'in Urfa'ya geldiğine dair ilmî bir veri bulunmamaktadır.

Şifahî kültürde Urfa ile işkillendirilen peygamberlerin bölge ile olan irtibatının güçlülüğü hepsinde aynı değildir. Bunlardan bir kısmı sadece halk inanişından ibarettir. Bu anlayışın bir bölümünün ise kısmi deliller ışığında desteklendiği anlaşılmaktadır. Yeni ilmî verilere ulaşıldıkça bu bilgilerin de güncelleneceği bilinen bir gerçektir.

Kaynakça / Reference

- Abbas Muhammed el-'Azzâvî. *Mevsu'atu tarihi'l-Irâk beyne ihtilâleyin*. 8 Cilt. Dâru'l-Arabiyye, 1425.
- Abdulkadir Karahan. "Hz. İbrâhim Hakkında İngilizce Bir Eser ve Bazı Mütalaalar" Hz. İbrâhim (a.s)'ı Anma Şanlıurfa 1. Kültür ve Sanat Haftası. Şanlıurfa, Şurkav Yay.1992.
- Abdullatif Sultânî. Ahmed b. Yusf. *Ahbâru'l-devle ve esâru'l-uvel fi't-tarih*. thk. Fehmî S'ad. 3 Cilt. Alemu'l-Kütüb, 1992.
- Acar, Abdurrahman. "Elyesa ve Zülkifl Peygamberlerin Mezarlarının Eğil'de Olduğunun Delilleri". *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*. ed. Mustafa Sarıbiyık. 52-57. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *el-Feyzû'l-cârî bi şerhi Sahîh İmâm el-Buhârî*. Dâru'l-Kemâl el-Müttahide, 1439.
- Aydemir, Abdullah. *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Bedruddin 'Aynî, Mahmud b. Ahmed. *'Umdetu'l-kârî şehhi sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bekrî, Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî; Mu'cemu mâ iste'ceme. Thk. Mustafa Saka, Beyrut:. Âlemu'l-Kütüb, H. 1403.
- Benâkitî Ebû Süleyman Davud. *Tarih el-Benâkitî*. thk. Mahmud Abdülkerim Ali. Kahire: el-Merkezu'l-Kavmî, 2007.
- Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andren umliegenden Landern*. Arabistan ve Civarında Bulunan Diğer Ülkeler Seyahatnamesi. Kopenhagen 1778.
- Demircan, Adnan. "Peygamberler Şehri Urfa". *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat*. 372. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Demirdöver, Ahmet. *Tezkiretu ûli'n-nühâ fi mezâyâ Harran ve'r-Ruhâ*. Şanlıurfa, ts.
- Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan. *Tarihu'l-hamîs fi ehvâli enfusi'n-nefis*. 2 Cilt. Dâru Sâdır, ts.
- Ebû Hasan el-Herevî Ali b. Ebû Bekir. *el-İşarât ilâ marifeti'z-ziyârât*. Kahire: Mektebetu's-Sakâfe ed-Dîniyye, 1423.
- Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail b. Ali. *Takvîmu'l-büldân*. Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1427.

Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, Mansur b. Muhammed. *Tefsîru's-Sem'ânî*. thk. Yâsir İbrâhim Ğuneym, Ğuneym b. Abbâs b. Ğuneym. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Vatan, 1997.

Ebü'l-Yumn 'Uleymî, Abdurrahman b. Muhammed. *el-Unsu'l-celîl bi tarihi'l-Kuds ve'l-Halîl*. Mektebetu Dandîs, 1420.

Ebü'l-Yumn el-Ulemî, Mucîruddin b. Muhammed. *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Nureddin Tâlib. 7 Cilt. Dîmeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2009.

Ekinci, Abdullah. "Eyyüb Peygamber ve Eyyüb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arka Plan Açısından Bir Değerlendirme". Hz. *Eyyüb*. ed. Abdullah Ekinci. 474-480. Ankara: Eyyübiye Belediyesi, 2017.

Eroğlu, Cengiz; Cengiz Babuçoğlu, Mehmet Köçer (Ed.), *Osmanlı vilayet Salnamelerinde Halep*, (Ankara: Orsam Kitapları), 2012.

George Ernest Wright. *Biblical Archaeology*. Abridged Edition, 8th Printing, Philadelphia: The Westminster Press, 1976.

George Percy Badger. *The Nestorians and their Rituals, with the Narrative of A Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844*. (London: 1852), 20. Bölüm: 318-333.

Gündüz, Ahmet. "Yusuf Suresi Bağlamında Üç Gömlekli Hayat Sürecinden Bazı Ayrıntılar". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 93-110.

Harman, Ömer Faruk. "Elyesa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/69-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Harman, Ömer Faruk. "Lût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/227-229. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hâzin, Alaaddin Ali b. Muhammed. *Lübâbu't-tevîl fi me'ânî'tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.

İşıltan, Fikret. *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.

İbn Asâkir, Ali b. el-Hüseyn. *Tarihu medineti Dimeşk*. thk. Muhibbuddin Ebû Saîd. 70 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tunusî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.

İbn Abdulmünim el-Himyerî Muhammed b. Muhammed. *er-Ravdu'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Müessesetü Nâsır, 1980.

İbn Âdil, Ebu Hafs Siracuddin Ömer. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. thk. Ahmed Abdülmechûd. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

İbn Cübeyr Muhammed b. Ahmed. *Rihletu İbn Cübeyr*. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, ts.

İbn Habîb Muhammed, b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Beyrut: Dâru'l-efâki'l-cedîde, ts.

İbn Haldûn Abdurrahman b. Muhammed. *Tarih İbn Haldûn*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şirî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1988.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Dâru Taybe: Beyrut, 1420.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Me'ârif*. ed. Servet Ukâşe. 1 Cilt. Kahire: Heyetu'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1992.

İbn Masûm Sadruddin el-Medenî. *et-Tîrâzu'l-evvel*. 9 Cilt. Müessetu li'âli'l-Beyt li İhyâi't-Turâs, ts.

İbn Şeddâd İzzeddin Ebu Abdullah. *el-'Alâku'l-hatîra fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezire*. thk. Yahya Zekerriyya 'Abbâde. Şam: Vezâratu İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1991.

İbnü'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed el-Hanbelî. *Şüzûrâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Mahmut Arnavut. Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Abdurraman. *Zâdu'l-mesîr fî İlmi't-tefsir*. thk. Abdürrezzak el-Mehdi. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422.

İsmail Hakkı, İbn Mustafa el-İstanbulî. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1127.

Julius Heinrich Petermann. *Reisen im Orient. Doğu'da Gezi*. Leipzig, 1865.

Kâmil el-Ğazzî. *Nehrûz'z-Zeheb fî Tarih-i Haleb*. Halep: Dâru'l-Kalem, 1419.

Karan, Cuma, *Diyâr-ı Bekr ve Müslümanlarca Fethi*, 5. Baskı, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2014.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matabaatu'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323.

Kutsal Kitap: *Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2009.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhim Etfiyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

Küçükkaya, Mahmut Askeri. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf: Tarikatlar-Şeyhler-Tekkeler-Ziyaretgahlar*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2001.

Makdisî, Muhammed b. Abdülmelik. *Tekmiletu Tarihi't-Taberî*. Beyrut: el-Matbatu'l-Katolikiyye, 1958.

Masarrat Husain Zuberi. *Abraham, His Life and Times (İbrâhim, Hayatı ve Zamanı)*. Karachi, Pakistan: 1985.

Mâverdî, Ali b. Muhammed, es-Seyyid İbn Abdulmaksud. *Tefsiru'l-Mâverdî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Muhammed Hıdır eş-Şankitî. *Keuseru'l-Me 'ânî fi Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhâri*. 14 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1995.

Mukâtil b. Süleyman, İbn Beşir el-Ezdî. *Tefsir Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi, I., 1423.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Oymak, Mehmet. *Urfa ve Hz. Eyyûb*. Şanlıurfa: Dergâh Kitabevi, 4. Basım, 2005.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihü'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-tefsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-sâbûnî, ts.

Sâid Havvâ. *el-Esâs fi't-tefsîr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424.

Salebî, Ahmed b. Muhammed. *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. 'Aşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.

Sâlnâme-i Velâyet-i Haleb, H. 1307, Def'a 18.

Segal, Judah Benzion. *Edessa (Urfa): Kutsal Şehir*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Selahattin E. Güler. *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*. İngiliz Gezgin E. B. Soane'nin Notlarında Birecik, Urfa ve Siverek. Şanlıurfa: Şurkav Yay. 2010.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu. *Mirâ'tu'z-zaman fi tevârîhi'l-'ayân*. thk. Muhammed Berakât vd. 23 Cilt. Suriye: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1434.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû bekir. *ed-Durru'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû bekir. *Tarihu'l-Hulefâ*. Mısır: Matbaatu's-Seâde, 1952.

Şahinalp, Mehmet Sait. "Kutsal Kitaplara Göre Hz. Eyyûb'un Yaşadığı Mekân". *Eyyûb Peygamber*. ed. Abdullah Ekinci. 52-69. Ankara: Eyyübiye Belediyesi, 2017.

Şerîf el-İdrîsî Muhammed b. Muhammed. *Nüzhetu'l-müştâk fî ihtirâki'l-âfâk*. 2 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1409.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî tevili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420.

Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*. Ed. Stefanos Yerasimos. Çeviren: Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Yakut el-Hamevî, Şihabuddin. *M'ucemu'l-büldân*. Beyrut: Dâr Sâdır, 2. Basım, 1995.

Yıldız, Selami. *Peygamberler Diyarı Urfa*. Ankara: Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ts.

Zemahşerî, Mahmut Amr. *el-Keşşâf 'an hakâkiki ğavâmidi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407.

Züheyli, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsiru'l-vasît*. 3 Cilt. Dâru'l-fikr, Dımeşk, 1422.

